

csupán a korszak alapos ismerői tudják kielégítően megítélni, hogy az egyes fejezetek mit nyújthatnak a szakembernek, melyek azok a megálapítások, amelyek alapvetően szemben állnak a marxista történetírás elveivel, illetve eddig leszűrt eredményeivel.

A szerző felvet és tárgyal alapvető katonapolitikai kérdéseket, például: miként használták fel a fegyveres erőt a bel- és külpolitika érdekében; foglalkozik az egyre erősödő nemzetiségi és munkásmozgalommal, a nacionalizmussal, amelyek a hadsereget is érzékenyen érintették — a mélyen fekvő gazdasági és társadalmi okok alaposabb elemzése azonban elmarad.

A németekből, magyarokból, olaszokból, szlovákokból, ruténekből, csehek-ből, románokból, horvátokból, szerbekből és még néhány kisebb nemzetiségből álló soknemzetiségű hadseregben sokkal erősebb volt a nemzetiségi ellentét, a széthúzó erő, mint ahogyan arról a „Das Völkerheer”⁸ című fejezetből értesülünk, annak ellenére, hogy ez a fejezet — megítélésünk szerint — a legjobban sikerültek közé tartozik. A hadseregben a nemzetiségi ellentétek mellett mindinkább érezhetővé váltak az osztályellentétek, amelynek pregnáns megjelenési formája volt a tisztikar és

a legénység közötti ellentét erősödése. A legénységgel szemben alkalmazott durva, embertelen bánásmód kiáltó ellentétben állt főleg a hivatásos tisztikar egy részének életmódjával.

Allmayer-Becknek ez a könyve is bizonyosság arra, hogy jól ismeri a korszak forrásanyagát és elismerésre méltóan szép, választékos stílusban komponálta meg az egyes fejezeteket és általában a szövegrészt.

A kötet használatát megkönnyíti a szakszerűen összeállított hely-, név- és tárgymutató. Hasznos melléklet a k.u.k. haderő gyalogezredeiről készített, az 1914. évi diszlokációt, az ezredek neveit, alapítási éveit stb. tartalmazó összeállítás. Hiányoljuk ugyanakkor, hogy ehhez hasonló összeállítás nem készült a lovas- és tüzezezredekéről.

A szép kiadványt a hasznos és szükséges népszerű-tudományos könyvek közé soroljuk. A jegyzetek elhagyását éppen ezért nem hiányoljuk, de a legfontosabb levéltári és könyvészeti források mellékletben történő megadását igen.

Summa summarum: az értékes, gondos munkát mind a hadtörténészek, mind a hadtörténelem iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk.

⁸ A soknemzetiségű hadsereg.

Kun József

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÚJ TÉRKÉPTÖRTÉNETI KIADVANYAI

Néhány évvel ezelőtt a Magyar Heli-kon és a Kartográfiai Vállalat (Cartographia) közös kiadásában megjelent a *Nemes Klára* szerkesztette „Cartographia Hungarica I. (Editio prima)” című 10 lapból álló faksimile gyűjtemény. Ezt a kezdeményezést folytatja most — az International Cartographic Association keretén belül megalakult Magyar Térképtörténeti Munkacsoport titkárának, *Csendes László* alezredesnek, a Hadtörténelmi Térképtár vezetőjének kezdeményezésére — a Hadtörténelmi Intézet.

Ezúttal négy térképlap került ki a Néphadsereg Térképészeti Intézete sokszorosító üzeméből, faksimile kiadásban.

A négy térkép közül egyik, a *Willem Janszoon Blaeu* és *Johannes Blaeu* készítette „HUNGARIA-REGNUM”, azaz a Magyar Királyságnak 1647 körül készült szép, fametszetű térképe (B IX a 484*), azonos a *Nemes Klára* szerkesztette gyűjtemény 7. sz. térképével. De amíg ott a színezett kiadvány hasonmását kaptuk, itt egy színezetlen példányról készült a faksimile. Ezzel szemben előnye a most ismertetett kiadásának az, hogy *Csendes László* közli a *Blaeu*-féle térkép hátlapján lévő latin nyelvű magyarázó szöveget is.

* A térképszelvények ismertetése során zárójelben feltüntetett jelzet(ek) a Hadtörténelmi Térképtár gyűjteményében meglévő eredeti szelvények leltári jelzetére utalnak.

A most megjelent négy régi térkép-kiadvány közül legjelentősebb *Luigi Ferdinando Marsigli* grófnak „Carte Particuliere de la Hongrie de la Transilvanie de la Croatie et de la Sclavonie” című, *Georg De l'Isle*-l együtt alkotott, 64×55 cm nagyságú színezett térképe (B IX a 489). *Müller J. Chr.* térképénél (1709) kétségtelenül korábban jelent meg.

Ez a szép kiállítású mappa a XVIII. század eleji Magyar Királyság, Erdély, Horvát- és Szlavónország közigazgatási térképe (B IX a 489). *Müller J. Chr.* tárai színezettek. Ezekben belül a megyék határait pontozott vonalak jelölik. A térképnek a maga korában is megvolt a jelentősége, mivel *J. Chr. Müller* és *Mikovinyt* megelőzően ez volt az egyetlen közigazgatási térkép, amely a felsorolt tartományok térbeli helyzetét és azok vízrajzát is helyesen ábrázolta.

Ezen a térképlapon is — bár nevét a felirat nem tünteti fel — észrevehető *J. Chr. Müller* keze nyoma. *De l'Isle* és *C. Mortier*, a két kiváló amsterdami geográfus, térképszerkesztő és matematikus, a németalföldi királyi akadémia tagjai, ezt a térképet csupán összeszerkesztették a *Marsigli* által rendelkezésükre bocsátott adatokból, de ezek az adatok *J. Chr. Müller* mérési eredményeinek számszerű adatai (koordináták!) és részletrajzai voltak. Hogy miért történt ez így? Nyilvánvalóan azért, mert *J. Chr. Müller* nagy Magyarország-térképének (címe: „Augustissimo Roman. [orum] Imperatori Josepho I. Hungariae Regi invictissimo *mappam hanc Regni Hungariae* propitiis elementis fertilissimi cum adjacentibus regnis et provinciis nova et accuratior forma ex optimis schedis collectam [fecit]...” stb) készítése foglalta el, egy jó közigazgatási térkép megjelenését pedig a legfelsőbb kormányzervek sürgették.

A mappa mai jelentősége abban áll, hogy a volt Osztrák—Magyar Monarchia szétesésekor a horvát politikusok nem az 1918-as Horvátország, hanem az ezen a térképen látható, Dalmáciát és Bosznia nagy részét magába foglaló Horvát királyság területét nyilvánították területi követeléseik alapjául, nem is sikertelenül.

A következő kiadvány szerzőinek, *G. De l'Isle*-nek és *C. Mortier*-nek személye a *Marsigli*-féle térképről már is-

meretes előttünk. A harmadik szerző — ugyancsak holland geográfus — *I. Covens*. Miként a térkép feliratából kitűnik, Burgundia (volt tartomány a mai Franciaország keleti részén) fejedelmének megrendelésére, egyenest az ő számára készült a mappa: „*Nova et accurata Regni Hungariae Tabula ad usum serenissimi Burgundiae Ducis*” (B IX a 539-4).

A térkép rajza pontosság dolgában meg sem közelíti a *Marsigli*-féle, fentebb leírt térképet. A Duna vonala már nagyjából helyes, bár még mindig sok torz vonásra akadunk a Dunameder vonalzásán, *Lázár* deák pompás térképéhez viszonyítva. A Szentendrei-, Csepel- és Mohácsi-szigetek alakja és térbeli helyzete nagyon elrajzolt. A Duna folyásiránya Eszék-től Orsováig a Dráva Maribortól Eszékig tartó nyugat-északnyugat—kelet-délkeleti, egyenes vonalú irányát töretlenül követi.

A térkép részletes címéből többet tudunk meg. „Le Royaume de HONGRIE et des Pays qui en dependoient autrefois Dressée sur un grand nombre de memoires et Cartes manuscrites ou imprimées Rectifier par les Observations du [Com]te *Marsilii* et quelques autres par Guillaume *De l'Isle* Geographe de l'Academie Royale des Sciences, chez *I. Covens* et *C. Mortier* Geogr[aphes] — Avec Privilège.”

A térkép eredete a fentiek alapján világos. *Marsigli* a megnevezett három jónévű geográfusnak újkéltű csillagászati helymeghatározást még egyáltalában nem, hanem csak kevés konkrét, korszerű új adatot, inkább néhány régi kéziratot, réz- vagy fametszeti sokszorosítású térképet (Cartes manuscrites ou imprimées) bocsátott rendelkezésére. Ezekből kellett — helyismeret nélkül — összeszerkeszteniük a szóban forgó, keltezetlen térképet. Korának megállapításához az elmondottakon kívül figyelembe kell vennünk még a következőket.

Marsigit a császári Udvari Haditanács (Hofkriegsrat) az 1699. január 26-án megkötött *karlócai béke* után küldte Magyarországra a határok kijelölése végett. E térkép tehát nem lehet 1699 előtti és feltétlenül korábbi a 2. sz. alatt leírt mappánál. Mivel pedig annak kora 1700 és 1709 közé, kb. 1705 tájára tehető, a burgundiai fejedelem számára készült térkép korát,

tekintettel az azon látható igen számottevő elrajzolásokra, 1702—1703 tájára kell tennünk.

Vannak azonban e térképnek nagyon érdekes és értékes részletei is. Feltüntet például öt országot és azt mondja: Erdélyből csakis ezen az öt úton juthatni el a Magyar Királyságba. Ezek az utak: 1. Nagybánya—Beregszász—Munkács; 2. Kolozsvár—Nagyvárad; 3. Abrudbánya—Belényes—Nagyszalonta—Szeghalom; 4. Körösbánya—Borosjenő—Tamáshida—Gyula; 5. Vöröstoronyi szoros—Lugos—Arad—Zenta.

Ha összevetjük ezeket az adatokat akár a törökök által használt felvonulási utakkal, akár a XVII—XIX. századi erdélyi nemeseknek és főuraknak (Rettegi György, Apor Péter és mások) kiváló emlékirataival, arra a megállapításra jutunk, hogy Erdély és a Magyar Királyság sorsának, egymáshoz való viszonyának alakulását nagy mértékben a hihetetlenül rossz közlekedési viszonyok befolyásolták.

Itt van például a Beregszász és Nagyvárad közötti óriási távolság: egyetlen fő útvonal sem vezet rajta keresztül Erdély felé; ez a térkép világosan megmutatja, hogy miért: Vencsellőtől Zemplénagárdig a Tiszának mindkét oldali síksága egyetlen nagy ártéri mocsár. Ebből észak-déli irányban megszakítatlan mocsárövezet húzódik Bihar váráig. Északon is, délen is két-két erősség zárja le a mocsárvidéket: északon Sárospatak és Kisvárd (Petit Váradin), délen Bihar és Nagyvárad (le Grand Váradin).

A színezett fakszimile térképlap nagysága 63×52 cm. A megyehatárokat nem adja meg, csak egyes megyék vannak (elégé rendszertelenül) megnevezve.

Ezzel szemben *I. de Ram*-nak a XVII. század utolsó harmadában készült „*Regnum Hungariae in Omnes suos Comitatus Accurate Divisum et Editum per I. de Ram, Amsterdami*” című, 62×53 cm nagyságú, színezetlen térképe (B IX a 539-2) — miként a felirata is mondja — a megyehatárokat nagy gonddal (accurate) tünteti fel. A Kisvárdától — Szarvas érintésé-

vel — [Békés-] Szent Andrásig tartó Kálló-ér e térképen széles folyó, számos mellékággal; ezek is szélesen tekeregnek, kanyarognak a hajdúsági és a bihari síkságon. A békési—bihari Sárrét szívében igen nagy kiterjedésű mocsár: majdnem kétszer akkora, mint az Ecsedi láp, melynek közepébe települt (egy kis kidomborodó szigetre) Nagyecséd községe.

A Kálló folyó szabolcsi mellékágait elnézve egy terjedelmes brachiantiklinális körvonalai bontakoznak ki előttünk. A vízfolyás mederalakulása határozott, partjai állékonyaknak tűnnek. Levéltári adatok szerint ezen a vízfolyáson át sószállító tutajok jártak Técsőtől egészen Csongrádig, sőt Szegedig. (Attól délre már a Maroson érkező sószállítmányokat osztották széjjel.)

A térkép címkeretének díszes foglalatja (parergonja) *Savoyai* Jenő herceget ábrázolja *győzedelmi jelvényekkel*. Az osztrák sas babérágot nyújt neki *Bécs felmentéséért*, a magyar turul (szintén sasként ábrázolva) *babérkoszorút Buda visszafoglalásáért; nagy marhacsordák és tevék vonulnak Belgrád felé, annak visszavétele után*. Az egész jelenetnek uralkodó eleme a *fejük vesztett török harcosok és tisztek menekülése*.

A térkép keletkezési kora tehát 1690 és 1699 közé tehető. *Marsigli* még nem kezdett hozzá korszakalkotó térképező tevékenységéhez, amikor ez a mappa készült. *Ram* mesternek a *Blaeu*-testvérek 1647. évi tabulája, valamint *Jacob von Sandrart* 1664., *Nicolas Sanson* 1689. és esetleg *Hubert Jaillott* 1696. évi térképe, vagy ezekhez hasonló, XVII. századi mappák állottak rendelkezésére. Ezért a Duna vonalása a XV—XVI. századi hibás térképek rajzát örökíti tovább.

Végso soron a Hadtörténelmi Térképtár a legnevesebb németalföldi kartográfiai műhelyeknek a XVII—XVIII. századfordulóra jellemző termékeiből adott ki négy, Magyarországot ábrázoló hasonmás lapot, kiváló szakmai érzékkel, kitűnő kiállításban. Köszönet érte!

Dr. Bendefy László